

Martina Ožanić

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu

Skulptura Bogorodice Sućutne iz nekadašnje kapele Majke Božje Žalosne u Svetom Ivanu Zelini – rekonstrukcija izvornoga konteksta

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 29. 5. 2021.

UDK 730:[7.046:27"18"

DOI <https://doi.org/10.31664/ripu.2021.45.06>

Sažetak

U župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Zelini danas je smještena kamena skulptura Bogorodice Sućutne nastala vjerojatno krajem 17. stoljeća, a svojim srodnim likovnim rješenjem približena je skupini kamenih figura izrađenih prema uzoru na bakrorez Johana Sadelera I. Izvorno je zasigurno stajala u funkciji pila, no rastući ugled i čudesa potaknuli su 1718. godine izgradnju kapele Majke Božje Žalosne njoj u čast, kako opisuju vizitatori, »na način postaje«. Njezin izgubljen izgled

i inventar ovdje su prvi put rekonstruirani i protumačeni detaljnim iščitavanjima arhivskih vrela koja otkrivaju da su oltari sadržavali jedne od najranijih primjera ikonografskih motiva i kompozicijskih rješenja, a arhitektonsko oblikovanje pročelja s dvoetažnim ulaznim trijemom i scenografski razrađenim prizorom Kalvarije na katu ističu se kao usamljeni predstavnici u sakralnoj arhitekturi i umjetničkom stvaralaštvu 18. stoljeća na prostoru sjeverozapadne Hrvatske.

Ključne riječi: Sveti Ivan Zelina, kapela Majke Božje Žalosne, pil Bogorodice Sućutne, Ivan Jakob Altenbach, motiv anđela koji nose ovalnu sliku, dvoetažni ulazni trijem, Kalvarija, motiv stabla, 18. stoljeće

Župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Svetom Ivanu Zelini, kao i samo mjesto, od velikog su značaja za kulturnu baštinu i prošlost sjeverozapadne Hrvatske. Važnost naselja kao staroga trgovačkog središta potaknula je istraživanja s različitih gledišta, počevši od same povijesti i urbanističkog razvoja naselja Lelje Dobronić (1979., 2003.), Kristine Zloušić (2003.) i Mirele Slukan Altić (2010.), uz niz drugih tema iz života Zeline objedinjenih na znanstvenim skupovima 2000. i 2006. godine.¹ O župnoj crkvi pisale su 1971. godine Anđela Horvat i Stanka Domin, a u novije vrijeme Mladen Houška (1994., 2007., 2015.) te Petar Puhmajer (2014., 2015.).² Inventar zeline crkve iz 18. stoljeća obradila je Doris Baričević (1990., 1994., 2000., 2008.),³ a inventar s početka 20. stoljeća Irena Kraševac (2011.),⁴ dok je Mirjana Repanić-Braun (1994., 2000.) posvetila pažnju sakralnom slikarstvu.⁵ Međutim, vrijedna kamena polikromirana skulptura Bogorodice Sućutne, koja se danas nalazi u župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Svetom Ivanu Zelini, nije dosad bila predmet detaljnijeg istraživanja, kao ni kapela Majke Božje Žalosne u kojoj se

skulptura izvorno nalazila, a o kojoj u literaturi nema podataka osim da je nekad postojala.⁶

Kamena skulptura Bogorodice Sućutne

U sakristiji župne crkve smještena je skulptura (kamen, polikromiran, repolikromiran, 108 × 85 × 40 cm) (sl. 1) koju Doris Baričević (1994.) kratko opisuje i datira u 17. stoljeće.⁷ Skulptura se uspravlja nad kružnom bazom koja je odsječak nekadašnjega većeg postolja ili stupa. Izraženo je kompaktnoga i zatvorenog volumena, bez većih prodora prostora u skulpturalnu masu, te stabilne, gotovo piramidalne kompozicije. Na jednostavnome uskom naslonu je frontalno prikazan Marijin lik kako sjedi raširenih koljena od kojih je jedno blago povišeno te pridržava mrtvo Kristovo tijelo svojom desnom rukom, dok mu lijevom drži lijevu ruku. Odjevena je u dugačku haljinu koja je između nogu bogato ispresijecana kosim, gustim pregibima oštih bridova

1. Sveti Ivan Zelina, župna crkva sv. Ivana Krstitelja, skulptura Bogorodice Sućutne, neznani kipar, kraj 17. stoljeća (foto: Martina Ožanić, 2021.)
Sveti Ivan Zelina, parish church of St John the Baptist, statue of Our Lady of Compassion, anonymous sculptor, late 17th century

ispod kojih se naziru samo koljena i stopala, a nabori vela i ogjavlja padaju oko vrata i na ramena te mreškajući se uokviruju Bogorodičino ovalno lice. Na njezinu se licu ispod naglašenih lukova obrva ističu krupne oči bolnoga pogleda usmjerenog prema nebu, između kojih je širi nos, punašne usne i okrugla brada. Kristovo tijelo ukoso je položeno na majčino krilo, a postrance mu nemoćno padaju noge i desna ruka koja svojom klonulom gestom tijesno prati liniju Marijinih potkoljenica. Njegovo nago tijelo pojednostavljene je modelacije bez akcentiranih anatomskih detalja, a oko prepona mu je prebačena kratka perizoma izbrazdana naborima. Blago opuštena Kristova glava zaokružena je gustim, pravilno usječenim pramenovima kose naglašenoga linearizma te kratkom bradom.

Zatečena repolikromacija na skulpturi⁸ ponajviše je utjecala na dojam lica Bogorodice koji je nagrđen nevještim slikarskim potezima te otežava razabiranje kiparskog dli-

jeta. Međutim, oblikovno rješenje nesumnjivo približava zelinsku skulpturu djelima u kojima je Sanja Cvetnić (2003.) prepoznala bliskost kompozicije i tipa Bogorodice Sućutne (tal. *Pietà*, njem. *Vesperbild*) s bakrorezom Johana Sadelera I. (Bruxelles, 1550. – Venecija, 1600.) prema skulpturi Huberta Gerharda (’s-Hertogenbosch, između 1540. i 1550. – München, 1621.), koja je preko grafičkog predloška »našla neslućeno širok vremenski i prostorni odjek u hrvatskoj baštini.«⁹ Istovjetno rješenje ove omiljene ikonografske teme tako se pojavljuje i u slikarskom mediju na oltarnim palama te brojnim grafikama diljem Hrvatske¹⁰ i susjednih krajeva,¹¹ kao i na kiparskim djelima na oltarima,¹² poput drvorez-barene skulpture na bočnom oltaru Majke Božje Žalosne (neznani autor, posljednja četvrtina 17. stoljeća) u župnoj crkvi sv. Petra u Petrovini ili glavnom oltaru (neznani autor, 1677.) u kapeli Majke Božje Žalosne u Kostanjevcu. Primjeri izvedeni u kamenu u kontinentalnoj se Hrvatskoj često postavljaju kao pilovi, odnosno javne skulpture na stupu/stupcu

2. Biškupec, pil Bogorodice Sućutne, Ivan Jakob Altenbach, 1671. (foto: Martina Ožanić, 2021.)
Biškupec, column of Our Lady of Compassion, Ivan Jakob Altenbach, 1671

3. Križevci, crkva Majke Božje Koruške, pil Bogorodice Sućutne, Ivan Jakob Altenbach, 1674. (foto: Goran Tomljenović, 2021.)
Križevci, church of Our Lady of Koruška, column of Our Lady of Compassion, Ivan Jakob Altenbach, 1674

4. Gradec, župna crkva Ranjenog Isusa, skulptura Bogorodice Sućutne, Ivan Jakob Altenbach, 1678. (foto: Martina Ožanić, 2006.)
Gradec, parish church of the Wounded Jesus, statue of Our Lady of Compassion, Ivan Jakob Altenbach, 1678

koje se s novoprobudjenim zanosom podižu tijekom 17. i 18. stoljeća na širem srednjoeuropskom području zahvaljujući poslijetridentskoj katoličkoj obnovi. Među pilovima u sjevernoj Hrvatskoj osobito se ističe zasebna skupina kamenih figura Bogorodice Sućutne pripisanih kiparu Ivanu Jakobu Altenbachu, vrsnom majstoru koji se prometnuo u vodeće ime posljednje četvrtine 17. stoljeća na ovom prostoru.¹³ Na tim se skulpturama opetuje srodno kompozicijsko rješenje po uzoru na grafiku Johana Sadelera I. te prikazuju sjedeći lik Bogorodice sa u krilu položenim mrtvim Kristovim tijelom koje pridržava rukama, a svojstven im je detalj Kristove onemoćale ruke koja pada tijesno priljubljena uz Marijinu potkoljenu. Najraniji među njima je pil Bogorodice Sućutne u Biškupcu pored Varaždina (sl. 2) postavljen 1671. godine poticajima Ivana Glavanovića, vrhovnog sudca križevačke županije, te ujedno jedan od malobrojnih koji i danas stoji na svom izvornom mjestu i izvornoj funkciji.¹⁴ Kronološki ga slijedi pil u Križevcima (sl. 3) koji je Ana Marija Jurčin, udovica križevačkoga kapetana Nikole Makara, dala podići 1674. godine. Njegova brojna čudesa, rastući ugled te oduševljenje suvremenika zaslužni su za izgradnju poklonca 1702. godine, a potom i njegovo produljenje 1715., da bi 1725. godine bila izgrađena nova crkva Majke Božje Koruške u kojoj pil ima središnje mjesto pod kupolom.¹⁵ U župnoj crkvi Ranjenoga Isusa u Gradecu danas se pod pjevalištem nalazi nekadašnji pil (sl. 4) koji je, prema natpisu,¹⁶ »dao podići Lovro Agatić (Laurentius Agatic), cesarsko-kraljevski kapetan i zapovjednik tvrđe Koprivnica, sa ženom Helenom Paris, godine 1678.«¹⁷ Taj je pil Bogorodice Sućutne među rijetkim primjerima ovoga motiva koji je bio dio veće svetačke

grupe s još četiri kipa,¹⁸ a Doris Baričević ga osobito hvali kao Altenbachov najzreliji rad i »jedan od vrhunaca njegova sačuvana opusa«.¹⁹ Posljednji u nizu Altenbachu pripisanih pilova ove ikonografske skupine nastaje oko 1680. godine, a danas je dio oltarne kompozicije u svetištu crkve Majke Božje Žalosne (sl. 5), u sklopu nekadašnje pavlinske ljetne rezidencije u Veternici kamo je premješten 1755. godine s nepoznatog položaja.²⁰ Četiri opisane skulpture uvjerljivo odišu Altenbachovim rukopisom, međutim, druge pripisane mu kamene skulpture iste ikonografske teme²¹ (Belec, Hrašćina-Trgovišće) pokazuju ipak slabiju razinu stvaralačkog dosega te ih se ne bi moglo ubrojiti u njegov opus.²² I kamena skulptura Bogorodice Sućutne u Zelini, premda istovjetnoga kompozicijskog rješenja i bliska navedenim Altenbachovim radovima po obradi čvrstoga zatvorenog volumena, prijelomima draperija, oblikovanju naslona i pojedinostima kiparskog rukopisa, ipak manifestira oblikovna odstupanja od njegovih dokumentiranih djela, poput oštih bridova tkanine, pojednostavljeno modeliranoga Kristova tijela i šaka te tvrdo lineariziranih pramenova kose. Usko, mršavo Bogorodičino lice također odskače od njegovih tipično okruglih lica punašnih obraza poput onoga Bogorodice Sućutne u Gradecu ili drugih ženskih likova, naprimjer, svetica na bočnom oltaru sv. Apolonije u crkvi sv. Katarine u Zagrebu ili kipova sv. Katarine Sijenske i sv. Marije Magdalene na oltaru Žalosne Marije u župnoj crkvi Bezgrješnoga začeća u Lepoglavi. Vidljive razlike upućuju stoga da je zelinska skulptura djelo nekoga drugoga neznanog majstora koji se ugledao na Altenbachova djela ili je moguće direktno potekao iz njegove radionice. Vrijeme njezina nastanka tek se okvirno može

5. Vetrnica, crkva Majke Božje Žalosne, skulptura Bogorodice Sućutne na glavnom oltaru, Ivan Jakob Altenbach, oko 1680. (foto: Martina Ožanić, 2021.)

Vetrnica, church of Our Lady of Sorrows, statue of Our Lady of Compassion on the high altar, Ivan Jakob Altenbach, ca. 1680

smjestiti u posljednja desetljeća ili kraj 17. stoljeća. Naime, najraniji izvještaji kanonskih pohoda zelinske župe potječu iz 1704. godine,²³ a 1718. godine prvi put zapisano je da je na trgu sv. Ivana podignuta kapela Majke Božje Žalosne u kojoj je smještena čudotvorna (*miraculosa*) Blažena Djevica Marija Žalosna.²⁴ Međutim, s obzirom na to da je za postizanje autoriteta čudotvornosti potrebno ipak određeno vrijeme (a i splet okolnosti), sasvim sigurno morala je nastati najvjerojatnije i nekoliko desetljeća prije izgradnje kapele njoj u čast podignute. Te kapele danas više nema, stoga su nam naročito dragocjena zapažanja i opisi vizitatora kojima se može rekonstruirati njezin izvorni izgled, po svemu sudeći jedinstven na području sjeverozapadne Hrvatske.

Kapela Majke Božje Žalosne

Kapela je stajala zapadno nasuprot župnoj crkvi na središnjem zelinskom trgu, s ulazom okrenutim prema istoku, tako da su župna crkva, kapela Majke Božje Žalosne te kapela Uznesenja Marijina na južnoj strani uz groblje tvorile

svojevrсни sakralni trokut oko trga.²⁵ Njezin prvi spomen 1718. godine²⁶ govori da je kapela zidana i izgrađena na način postaje (*per modum stationis*),²⁷ a zapis iz 1720. godine da »(...) ima kamenu blagoslovljenu i neposvećenu oltar. Na njemu se nalazi kamenu, veoma čudotvorni prikaz, odnosno kip (*miraculosa imago sive statua*) Blažene Djevice Žalosne koja na koljenima drži mrtvoga Krista. Ova je kapela nastala na temelju čudesa.«²⁸ Ovakav razvoj događaja priziva u sjećanje okolnosti izgradnje hodočasničke crkve Marije Koruške u Križevcima gdje su zagovori vjernika i jačanje pobožnosti oko Bogorodice Sućutne potaknuli izgradnju crkve. Štoviše, pavlinski kroničar Nikola Benger 1730. godine nabrajajući »razne čudotvorne likove Blažene Djevice u Kraljevstvu Hrvatskom« primjećuje da je i Marija »kod Svetog Ivana u Gornjoj Zelini (...) u zadnje vrijeme počela biti slavna.«²⁹ Druga pisana svjedočanstva, poput knjige čudesa ili nabožnih sličica koja redovito prate čašćenja čudotvornih kipova i slika, zasad nisu pronađena, stoga je to prvi i jedini poznati suvremeni zapis o rastućem marijanskom kultu u Zelini. U to je vrijeme, odnosno već 1726. godine zelinska kapela bila posve dovršena te ju vizitator opširnije opisuje: »Ova je kapela nedavno podignuta iz temelja; u cijelosti je zidana i učvršćena svodom; okrenuta je prema zapadu. Ulazna su joj vrata na istočnoj strani. Svjetlo dobiva kroz pet izduženih, dva četvrtasta i jedan manji okrugao prozor, koji se nalazi iza glavnog oltara. Na svaki je od tih prozora postavljena željezna rešetka. Od velikih prozora, jedan stoji iznad vrata na pročelju kapele te gleda na trg; nad njim je kip Bezgrješnoga začeca Blažene Djevice Marije, a iznad njega je na vrhu raspelo. Niže se pak s obje strane vrata nalazi po jedan četvrtasti prozor. U lađi se kapele nalaze dva izdužena prozora na južnoj strani i dva na sjevernoj. Ova kapela ima kamenu pod.«³⁰ Osobito je znakovita opaska da je kapela izgrađena poput postaje, što uz podatak da je na prozorima imala željezne rešetke, bez kapaka i stakala,³¹ sugerira da je bila jednobrodna građevina poluotvorenog tipa, poput većeg poklonca ili postaje Križnoga puta. Pa ipak, ona je od početka bila u liturgijskoj funkciji, s oltarima posve opremljenim svim predmetima za slavljenje euharistije, štoviše, vrlo skupocjenom i bogatom liturgijskom opremom koju vizitatori tijekom godina brižljivo popisuju.³² U nastavku zapisa vizitatora te 1726. godine zabilježeno je da su u kapeli postavljena čak tri oltara s brojnim kiparskim figurama: »Glavni, pod imenom Sedam žalosti Blažene Djevice Marije, iz temelja je zidan i ima dvije stepenice. Iznad toga se nalazi oltar na dvije razine. Donja razina oslanja se o četiri stupa, između kojih su na južnoj strani kipovi sv. Petra apostola, sv. Katarine i sv. Mihovila arkanđela, a na sjevernoj kipovi sv. Pavla, sv. Barbare i sv. Gabrijela arkanđela. Na sredini je oltara Grob Kristov, u kojemu se nalazi mrtvi Krist između kipova sv. Ivana apostola, Nikodema i Josipa iz Arimateje. Taj grob dovršava slika srca Blažene Djevice Marije probodena mačem, kao i četvorice krilatih anđela, od kojih dvojica drže iznad srca krunu Blažene Djevice, a dvojica ispod srca cedulju s napisanim ovim riječima: 'Unutra se skriva ljepše.' [*Pulchriora intus latent*]. Gornja razina počiva na dodatnim dvama stupovima, između kojih se nalazi kamenu kip Blažene Djevice Čudotvorne i Žalosne s dvama krilatim anđelima

koji kleče pred Blaženom Djevicom. Na južnoj je strani kip sv. Marije Magdalene, iznad kojega je anđeo koji nosi vijenac, a na sjevernoj kip sv. Helene, iznad kojega je anđeo koji drži krunu. Naposljetku, na vrhu se oltara nalazi raspelo okruženo lozom i palminim granama. Oko raspela se s obje strane nalazi po anđeo, od kojih onaj na desnoj strani drži koplje, a onaj na lijevoj strani spužvu. Ovaj oltar rese četiri stabla, kojima su imena čempres, maslina, palma i platana, zajedno s četirima anđelima koji u rukama drže pločice. Na južnoj strani u lađi kapele nalazi se oltar Bezgrješnoga začeca, naslonjen na zid, na dvije razine. Donja razina ima četiri stupa, između kojih je na desnoj strani kip sv. Stjepana kralja, a na lijevoj kip sv. Ladislava kralja. Gornja je razina urešena četirima kipovima: zdesna je kip sv. Stjepana Prvomučenika, a slijeva kip sv. Lovre. Između njih su dva kipa anđela koji drže sliku sv. Ivana Nepomuka. Na vrhu je oltara Krist Sudac, s dvojicom anđela s trubljama koji stoje uza nj. Na sjevernoj strani, isto tako u lađi kapele, nalazi se oltar naslonjen na zid, na dvije razine. Na donjoj se razini nalaze četiri stupa, između kojih je zdesna kip sv. Nikole biskupa, slijeva kip sv. Kvirina biskupa i mučenika, a u sredini kip sv. Anđela Čuvara. Gornju razinu rese ornamenti s četirima kipovima: na desnoj se strani nalazi kip sv. Apolonije, a na lijevoj sv. Julijane; između njih su kipovi dvaju anđela koji drže sliku sv. Tri kralja. Na vrhu je oltara kip Oca nebeskoga u slavi s dvojicom anđela koji stoje uza nj.³³ Unutrašnjost i oltari oslikani su 1731. godine,³⁴ a oltar Bezgrješnog začeca 1735. godine.³⁵

Gore navedeni zapisnik kanonskog pohoda odaje nekonvencionalan izgled glavnog oltara i njegov jedinstven ikonografski sadržaj. Opis oltarne arhitekture djelomično je nejasan jer izvještaj iz 1726. donosi podatak o četiri, a onaj iz 1761. godine o šest stupova.³⁶ Nije moguće utvrditi ni to je li između stupova bila stražnja ploha ili je konstrukcija bila prozračna, poput primjerice glavnog oltara (neznani autor, 1710.) u proštenjarskoj crkvi Majke Božje u Volavju, što omogućuje sugestivne svjetlosne efekte.³⁷ Izvještaji, međutim, složno ponavljaju da je između stupova bilo raspoređeno šest svetica koji su flankirali središnji prikaz mrtvoga Kristova tijela položenoga u grob ispred pozadinske slike, uz kipove sv. Ivana, Nikodema i Josipa iz Arimateje, što je, za razliku od prikaza Krista raspetoga na križu ili trenutka skidanja s križa, vrlo rijetko odabirana tema na oltarima na prostoru sjeverozapadne Hrvatske. Naime, Božji grob redovito se gradio unutar crkvenog interijera izdvojen od oltara i bez redovite liturgijske funkcije, često i kao privremena konstrukcija koja se postavljala samo tijekom Velikoga Tjedna,³⁸ ali ne i kao središnji motiv (glavnoga) oltara. Osim toga, neobična je, a za našu altaristiku baroknog razdoblja i posve usamljena pojava da oltar rese i četiri stabla:³⁹ maslina (simbol mira), čempres (simbol smrti), palma (simbol mučeništva, znak pobjede) i platana (simbol dobrotvornosti i čudoredne veličine),⁴⁰ koja su pratila četiri anđela držeći natpise, vjerojatno s njihovim nazivima. Čini se da se jedini ikonografski komparativni primjer na našem prostoru pronalazi u kapeli Majke Božje Snježne u Kamenici gdje je Ivan Krstitelj Ranger 1751. godine naslikao četiri različita stabla u sklopu prizora *Slava Imena Marijina* na svodu stare Loretske kapele.⁴¹ Nabrojena

6. Cornelis Cort, *Bogorodica s Djetetom i simbolima*, Rim, 1567., izdavač Antonio Lafréry (Cornelis Cort DAC_1969-26-1_001_OA (Open Access Image from the Davison Art Center, Wesleyan University, photo R. Lee)

Cornelis Cort, *The Virgin with Child and Symbols*, Rome, 1567, published by Antonio Lafréry

drveća potječu s popisa veličanstvenih stabala i aromatičnih biljaka kod proroka Ezekijela (31,8) u vrtu Božjem te u starozavjetnoj Knjizi Sirahovoj (24,13–14), gdje predstavljaju metafore vječne mudrosti.⁴² S vremenom su prihvaćeni kao Bogorodičini atributi, zajedno sa simbolima iz *Pjesme nad pjesmama*⁴³ te drugim cvijećem koje je od srednjeg vijeka zbog svoje ljepote i ljekovitosti među čestim alegorijama Marijine djevičanske čistoće i uzvišenosti, naročito u motivu ograđenog vrta (*hortus conclusus*).⁴⁴ U ovom je pogledu vrlo zanimljiva grafika nizozemskoga grafičara Cornelisa Corta (Hoorn, oko 1533. – Rim, 1578.) koju je francuski kartograf, grafičar i izdavač Antonio Lafréry (Orgelet, 1512. – Rim, 1577.) publicirao u Rimu 1567. godine, a koja prikazuje lik Bezgrješne okružene njenim brojnim simbolima među kojima su i stabla čempresa, masline, platane, palme i cedra (sl. 6).⁴⁵ Glavni oltar zelinske kapele isticao se, dakle, svojim nesvakidašnjim sadržajem, a kameni je kip Bogorodice Sućutne stajao omeđen kipovima svetica i anđela u zoni atike na čijem se vrhu nalazilo raspelo sa simbolima žrtve i mučeništva (loza, palmina grana) uz kojeg anđeli nose motive *arma Christi* (koplje, spužva), zaključujući tako temu Kristove smrti i Marijine boli.

7. Sveti Ivan Zelina, župna crkva sv. Ivana Krstitelja, slika Sveta tri kralja, neznani slikar, 1726. godine (foto: Martina Ožanić, 2021.)

Sveti Ivan Zelina, parish church of St John the Baptist, painting of the Holy Magi, anonymous painter, 1726

Prema citiranom zapisniku vizitatora iz 1726. godine u zelinskoj su kapeli stajali istovjetno građeni bočni oltari Bezgrješnoga začeća i Anđela čuvara, a na svojim su atikama imali slike koje su pridržavali anđeli. Danas se u sakristiji župne crkve u Zelini nalazi slika *Sveta tri kralja* (sl. 7) u formatu uspravnoga ovala (ulje na platnu, 85 × 60 cm, G:M:B uz donji rub) za koju se prilikom ovoga istraživanja otkrilo da se izvorno nalazila naatici nekadašnjega bočnog oltara Anđela čuvara u zelinskoj kapeli te uz kameni kip predstavlja još jedini sačuvani trag njezina nekadašnjega inventara. Mirjana Repanić-Braun (1994.) tumači da je »ova pučka slika izrazito rustičnih formi rijedak prikaz trojice Kraljeva nevezanih uz scenu Poklonstva« kakav je autorica još prepoznala na bočnom oltaru u Volavju,⁴⁶ a kojima se mogu još pridodati i srodni, ali kasniji, prikazi na slici iz župne crkve (danas katedrali) Uzvišenja Sv. Križa u Sisku ili pak na oltarnoj pali (Gabrijel Taller, 1760.) na glavnom oltaru crkve sv. Tri kralja u Karlovcu-Baniji.⁴⁷ Od iznimne je važnosti zapažanje vizitatora da zelinsku (ovalnu) sliku nose kipovi dvaju anđela u čemu se prepoznaje omiljeno kompozicijsko rješenje visokoga rimskog baroka čije ishodište treba potražiti u nepresušnoj ostavštini Giana Lorenza Berninija (Napulj, 1598. – Rim, 1680.). Motiv anđela nosača poznat je još iz antičkoga doba i rimske funerarne plastike, no Bernini je od 1658. do 1661. godine izradom glavnog oltara za crkvu San Tommaso da Villanova u Castel Gandolfu, papinskoj

ljetnoj rezidenciji, na kojemu golemi anđeli lebdeći nose sliku u dotad neuobičajenom ovalnom formatu, stvorio inovativnu ideju koja je ostavila silan utjecaj na brojne sljedbenike širom Srednje Europe.⁴⁸ Osim toga, slika koju drže anđeli više nije samo »obična« slika, nego dobiva poseban autoritet potvrđen prisutnošću anđela u ulozi njezina nosača.⁴⁹ Premda se blizak motiv anđela nosača javlja i na oltarima 17. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (primjerice, anđeli koji nose grb na oltaru sv. Franje Borgije, akademska crkva sv. Katarine, Zagreb, Johannes Komersteiner, 1680.), kompozicijsko rješenje gdje skulpture anđela nose ovalne slike na bočnim oltarima u kapeli Majke Božje Žalosne u Zelini moguće je među najranijim primjerima ove Berninijeve uspješnice u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Naime, prema dosad raspoloživim podacima smatralo se da je zagrebački majstor Josephus Weinacht zaslužan za uvođenje ovog motiva tek 1744. godine na bočnim oltarima u franjevačkoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Kloštru Ivaniću.⁵⁰

Naatici bočnog oltara Bezgrješnoga začeća nalazila se slika *Sv. Ivana Nepomuka* koju nose anđeli,⁵¹ a što je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj među najranijim primjerima⁵² prikazivanja ovoga svetca koji je beatificiran 1721., a kanoniziran 1729. godine. Osim što je s intenzivnim žarom čašćen u sklopu protureformacijske promidžbe, »poticatelji njegove pobožnosti bili su vladajući Habsburgovci«,⁵³ stoga bi njegova prisutnost u opremi zelinske kapele mogla ukazivati i na posrednu političku propagandu. Vrijedi istaknuti i da su na istom oltaru uz središnji kip Bezgrješne bili smješteni i kipovi svetih ugarskih kraljeva, Stjepana i Ladislava, uvriježeni par vladara koji utjelovljuje ideju »čuvara i nositelja državne«, a s Ladislavom kao utemeljiteljem zagrebačke biskupije »i crkvene vlasti«, a koja je često »isprepletana (...) s najraširenijom baroknom pobožnošću, onom marijanskom.«⁵⁴ Možemo stoga zaključiti da je ikonografski repertoar kapele bio slojevito razrađen, a njegov promišljeni sadržaj implicira učene naručitelje čija imena, međutim, arhivski izvori izrijeekom ne donose. Moguće je da su patroni zelinske župne crkve sv. Ivana Krstitelja ujedno sudjelovali u podizanju i opremanju kapele, a riječ je o istaknutim osobama iz crkvenoga i političkog života nabrojenima u izvještaju 1720. godine: »preuzvišeni, presvijetli i prečasni gospodin biskup zagrebački, gospodin grof Petar Keglević, gospođa udovica Baltazara Patačića, gospodin Stjepan Janković po pravu svoje supruge, kćeri Adama Gereczyja, nasljednici Žigmunda Domjanića, gospodin Petar Mikulić, gospodin Gašpar Šišinački i porodica Budor.«⁵⁵ Također, 1726. godine na mjesto zelinskoga župnika dolazi Juraj Kosović, rodnom iz Zagreba, koji je u Beču studirao filozofiju, a u Bologni teologiju,⁵⁶ što zajedno s patronatom zagrebačkoga biskupa te plemićkih obitelji Keglević i Patačić može objasniti složeni ikonografski program koji se skladno uklopio u onodobno prevladavajuće ozračje poslijetridentskih nastojanja Katoličke Crkve, zagrebačke biskupije, ali i Habsburške Monarhije.

Budući da od izvornih oltara i brojnih pripadajućih drvorezarenih kipova u kapeli danas ništa nije sačuvano, o autorstvu možemo, naravno, samo nagađati. Nameće se pitanje je li to mogao biti u Zagrebu nastanjeni kipar Claudius Kautz budući da mu se pripisuje više djela u župnoj crkvi u Zelini od kojih je danas sačuvana propovjedaonica prvi put navedena

1726. godine.⁵⁷ Doris Baričević (1990.) iznosi mogućnost da su i glavni oltar (1731.) te tri bočna oltara (1735.) bili njegov rad jer je u župnoj crkvi sačuvan kip Anđela Čuvara koji vjerno slijedi Kautzovu tipologiju.⁵⁸ Rezultati novih istraživanja, međutim, otkrivaju da se istoimeni kip osim u župnoj crkvi na bočnom oltaru Uzašašća Kristova nalazio i u kapeli Majke Božje Žalosne, stoga je zasad nemoguće utvrditi izvorno podrijetlo sačuvanoga kipa. Ipak, s obzirom na inovativnu kompoziciju anđela koji nose ovalnu sliku na bočnim oltarima u zelinskoj kapeli, a kakva se ne pojavljuje na ostalim Kautzu pripisanim djelima, njegovo sudjelovanje u izradi inventara kapele čini se manje vjerojatno.

Nakon 1726. godine više nije bilo većih promjena u inventaru kapele,⁵⁹ no vrlo važna novost dokumentirana je prilikom kanonskog pohoda 1729. godine: »Uz ovu je kapelu sagrađen trijem, i na gornjoj i na donjoj razini (*atrium superius et inferius*), kao i zidane stepenice ili stube, zavinute kao puževa kućica, što vode na gornji trijem; obje razine trijema imaju svod te su otvorene prema trgu. Na sredini se gornje razine nalazi zid, odnosno menza za oltar koji će se podići, a na donjoj mjesto za dva oltara.«⁶⁰ Prilikom sljedećih vizitacija više se ne spominju ni menze ni oltari u prizemlju, no vrlo brzo je postavljen oltar na gornjem katu koji izvještaj već 1731. godine s odobravanjem opsežno opisuje: »U ovoj kapeli od zadnje vizitacije iznutra nije dodano ništa znatnoga, ali je izvana i gore, na gornjem trijemu, zidanom i poput kora izdignutom u visinu, na pročelju kapele, tako skladno i umješno, da se gotovo sa sve četiri strane, a posebno s istoka, sjevera i juga, veoma jasno vidi, na sredini podignut krasan oltar koji predstavlja brdo Kalvariju i posljednju žrtvu Raspetoga Gospodina, koji raspjet između dvojice razbojnika predaje dušu vječnom Ocu te se dostojno promatra s vjerskim žarom. Uz raspelo su postavljena dva razmjerno velika pozlaćena anđela kiparske izrade, koji u pozlaćene kaleže prikupljaju presvetu Spasiteljevu krv što kaplje iz pet rana. Ispod križa stoje kipovi uplakane Žalosne Majke, sv. Ivana Evanđelista i sv. Magdalene, dobro oblikovani, obojeni i pozlaćeni. Niže je oltar i zidana menza, u potpunosti prikladna za žrtvu, s dužnim pokrovima i opremljena svime za slavljenje mise. Taj je oltar osim toga tako moćan da u srcima svih koji ga gledaju ili pored njega prolaze oživljava pregorku smrt i muku Krista Gospodina. (...) Oko oltara su postavljeni veoma široki prozori na zidovima lađe, bez kapaka i stakala, a zid ukrašavaju različite slike cvijeća i drugoga. Iznad se, pak, nalazi tabulat, stolarski rad, lijepo oslikan, koji u dvanaest figura prikazuje Muku Krista Gospodina.«⁶¹

Ispred ulaznog pročelja, dakle, izgrađen je dvoetažni trijem na čiji kat vode zavinute stube, ustao nadsvođen na obje razine (*utrumque est sub fornice*). Premda ga vizitatori 1731. i 1748. godine opisuju kao kor s vanjske strane kapele,⁶² što navodi na pomisao da možda nije bio natkriven, izvještaj 1731. godine nedvojbeno bilježi da je gornji kat, štoviše, imao oslikani drveni tabulat⁶³ koji je bio »poduprt okruglim kamenim stupovima.«⁶⁴ Trijemovi (i zidani i drveni) nisu neobična prigradnja uz crkve 17. i 18. stoljeća⁶⁵ (da ne spominjemo brojne crkve s lopicama u Istri i Primorju), pa premda nisu danas svi i sačuvani, redovito su evidentirani u arhivskim izvorima, uostalom kao i nekadašnji trijemovi

uza zelinsku župnu crkvu i uza susjednu kapelu Uznesenja Marijina.⁶⁶ Međutim, izuzetno rijetko bili su dvoetažni, a donekle usporediv primjer, premda naknadno dozidan, nalazi se u baranjskoj zavjetnoj crkvi sv. Petra u Topolju,⁶⁷ stoga prema dosad raspoloživim saznanjima kapela Majke Božje Žalosne predstavlja usamljen slučaj na području sjeverozapadne Hrvatske. Poriv za izgradnju gornjega kata na ulaznom trijemu zelinske kapele bio je, čini se, prvenstveno pragmatične prirode. Naime, na gornjem je katu uprizorena skulpturalna scena Kristova raspeća koja je, izuzev uobičajenih najbližih pratitelja, proširena figurama anđela, koji skupljaju Kristovu krv te razapetim Dobrim i Zlim razbojnikom. Zapisnici kanonskih pohoda unisono hvale izgled ovoga vanjskog oltara, ali i učinak koji izaziva na vjernike jer »na izvrstan način služi bogoslužju i vjerničkoj pobožnosti, tako da pri većem okupljanju naroda gotovo svi oni koji sudjeluju na sajmu mogu čuti misu s ovoga oltara osobito dobro, i govori se da tako pažljivo prate bogoslužje da, dok žrtva traje, gotovo svi pažljivo stoje, ne baveći se sajmom, ne prodajući i ne kupujući ništa.«⁶⁸ Uzdignuvši oltar s prikazom Kalvarije na kat trijema na pročelju kapele omogućena je, dakle, bolja vidljivost u vrijeme odvijanja liturgije na otvorenom te komunikacija i s onim vjernicima koji su se nalazili na većoj udaljenosti na trgu (sl. 9). Osim toga, na taj je način stvorena svojevrsna trajna, scenografski razrađena vanjska pozornica s ciljem poticanja vjerskih osjećaja te kao stalni podsjetnik na promišljanja o Kristovoj mucu. Iako je kapela bila izvedena kao samostalna, odnosno jedna zasebna građevina u kojoj su objedinjene posljednje postaje Križnoga puta, a njezina *via Dolorosa* sažeta na Raspeće nad ulazom te glavni oltar u kapeli s Bogorodicom Sućutnom i Kristom položenim u grob, ovaj se koncept može povezati s tradicijom izgradnje Kalvarija. U kontinentalnoj Hrvatskoj najpoznatiji i najambiciozniji je primjer uz crkvu sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu, gdje isusovci od 1731. do 1733. godine uređuju perivoj s Kalvarijom i križnim putom kako bi oživili pobožnosti Isusove muke,⁶⁹ dok skromniji primjer s tri križa na brijegu iznad Požege podižu tamošnji franjevci 1724. godine.⁷⁰ U susjednim se krajevima naročito razrađeni sklopovi (njem. *Kalvarienberg*) grade od 17. stoljeća, a posebno je znakovit onaj u Grazu čiji začeci datiraju još od 1606. godine.⁷¹ Brigu o njemu vode Isusovački kolegij u Grazu i bratovštine koje do 1660. godine podižu četrnaest postaja, a »razvitak i širenje su aktivno podržavali najviši plemićki krugovi, prije svega car Leopold I, kao i grofovi Herberstein i Attems.«⁷² Na samom početku gradačkoga *Kalvarienberga* su Svete stube (*Die Heilige Stiege*; sl. 8) izrađene po uzoru na rimske *Scala Santa*, a koje funkcioniraju i kao pročelje crkve Sv. Križa (Johann Georg Stengg?, 1718. – 1723.) te vode na katni podest altane koji postaje pozornica sa scenom *Ecce Homo* (kipar Johann Jacob Schoy, 1722.).⁷³ U oblikovnom i prostornom smislu, zelinska kapela Majke Božje Žalosne bila je, dakako, puno skromnija i svedena na samo jedan objekt, no i unatoč tome u njoj se naslućuje daleki odjek temeljne zamisli sa živopisno izloženom scenom Raspeća uzvišenom na gornjoj etaži do koje vode stube. Osim u Grazu, ilustrativni primjeri Kalvarija grade se, primjerice, u štajerskom Kindbergu od 1674. do 1686. godine gdje stube vode do jedne od postaja s uvis

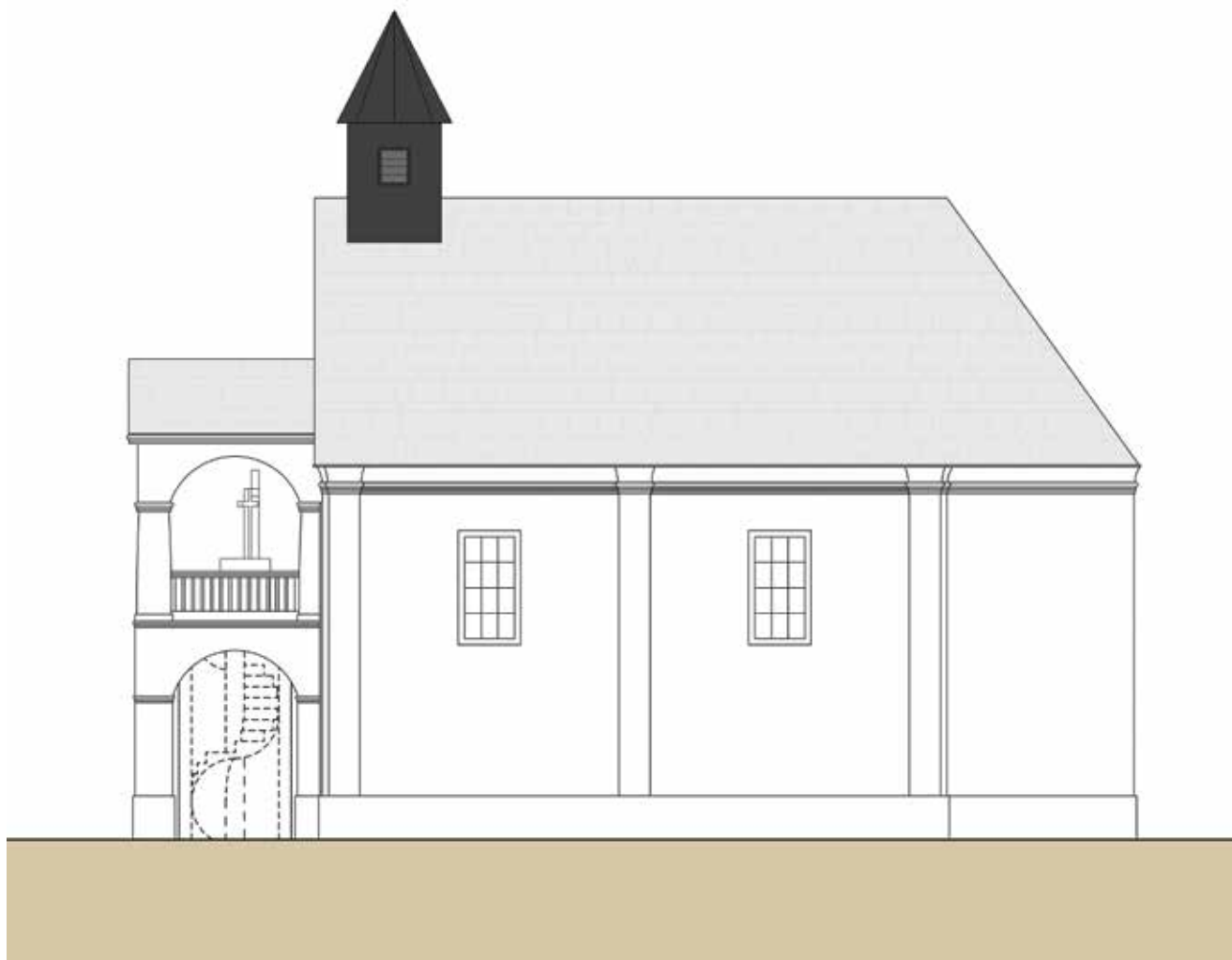
8. Graz, Kalvarienberg, *Heilige Stiege*, Johann Georg Stengg (?), 1718. – 1723. godine (foto: Martina Ožanić, 2018.)

Graz, Kalvarienberg, *Heilige Stiege*, Johann Georg Stengg (?), 1718–1723

upriličenim scenskim prizorom *Ecce homo*. Zanimljivi su i kompleksi Kalvarija u Deutschfeistritz koji datiraju od 1695. godine ili pak u Donjoj Austriji u Bisambergu iz 1691. godine te u Maria Lanzendorfu iz 1699. – 1701. godine, da nabrojim samo neke. Njihove uzore treba potražiti u svetištima *Sacri Monti* koji se u sjevernoj Italiji razvijaju od kraja 15. stoljeća, a posebno ih je u skladu s poslijetridentskim načelima podupirao milanski nadbiskup i svetac Karlo Boromejski (Arona, 1538. – Milano, 1584.), s ciljem stvaranja hodočasnčkih odredišta koja repliciraju biblijska ključna mjesta u vrijeme kada nije bilo moguće putovati u Svetu Zemlju.⁷⁴ Ova se svetišta sastoje od više manjih ili većih građevina raspoređenih na povišenom terenu, a u njima postavljene

mnogobrojne figure u prirodnoj veličini (često od terakote ili drva), naglašenog naturalizma te snažnoga emotivnog naboja, drammatiziraju središnje događaje Kristova života i smrti nalik »živim slikama« (*tableaux vivants*).⁷⁵ Ursula Brosette (2002.) tumači da su *Sacri Monti* poput okamenjene kazališne predstave i oblik svete inscenacije koja je služila za vizualizaciju sadržaja vjere te prevodila spasenje i čudesna zbivanja na konkretan, senzualno slikovit način,⁷⁶ a ta su načela utkana i u uređenje i funkciju oltara na katu ulaznog trijema kapele Majke Božje Žalosne u Zelini.

Početno oduševljenje vizitatora oko postavljanja tog oltara na pročelju je, međutim, ubrzo izbljedjelo jer prikaz Muke Gospodnje nije uvijek postizao priželjkivani rezultat. Naime,

9. Prijedlog rekonstrukcije kapele Majke Božje Žalosne u Svetom Ivanu Zelini (Davor Vilupek, 2021.)

Proposal for the reconstruction of the chapel of Our Lady of Sorrows in Sveti Ivan Zelina

1738. godine u izvještaju se s negodovanjem primjećuje: »Odatle misu može pratiti narod koji boravi na sajmu. Zato, da bi se ona održala uz dužnu smjernost, narod tada treba ozbiljno upozoriti da se suzdrži od svjetovnih razgovora i cjenkanja,«⁷⁷ a i 1748. godine: »To zapravo više zaprječuje i ometa pobožnost nego što potiče na slušanje mise, jer narod u to vrijeme više pazi na trgovanje nego na misu.«⁷⁸ Štoviše, već 1754. godine naziru se prvi nagovještaji propadanja kapele: »I trijem je pred ovom kapelom nadstvođen, ali posvuda ima velike rupe i pukotine, pa postoji bojazan da će se srušiti. Blagajnik je upozoren da se pobrine za njegov što skoriji popravak.«⁷⁹ Posljednji opširniji opis kapele bez promjena zabilježen je 1761. godine, a već se pri idućem kanonskom pohodu 1795. godine preporučuje »izvaditi kameni pod iz kapele Blažene Djevice Marije Žalosne, koja je stavljena izvan upotrebe, i postaviti u župnu crkvu.«⁸⁰ Kada je točno kapela srušena nije dokumentirano. Naime, na jozefinskoj karti iz 1783. godine⁸¹ još je označena (sl. 10),⁸² ali ne i na katastarskoj karti 1861. godine.⁸³ Vjerojatno joj je, pored uznapredovale zapuštenosti, presudio i veliki požar 1842. godine kada

je uništen veći dio Zeline osim župne crkve i nekolicine građevina.⁸⁴ Što se dotad dogodilo s kamenom skulpturom Bogorodice Sućutne možemo samo donekle pretpostaviti iz rijetkih posrednih bilješki. Moguće je uklonjena iz kapele već 1795. godine i postavljena u župnu crkvu jer se tada prvi put spominje bočni oltar Žalosne Marije koji je zamijenio dotadašnji bočni oltar sv. Barbare iz 1735. godine.⁸⁵ Sljedećih godina nema vijesti o njoj, izuzev one kratke u Župnoj spomenici da je 1899./1900. godine »kameni kip M. B. Žalosne obnovljen i obojen.«⁸⁶ Uskoro se nakon toga navodi da su postojeći oltari u župnoj crkvi trošni,⁸⁷ stoga su naručeni novi od mariborskog kipara i graditelja oltara Alojzija Zorattija (Maribor, 1874. – 1960.), koji je 1907. godine izradio i novi oltar Majke Božje Žalosne,⁸⁸ pa je moguće da je tada kameni kip premješten na današnje mjesto u sakristiji. Skulptura Bogorodice Sućutne u Svetom Ivanu Zelini prešla je krivudav put od javnog čašćenja na početku, preko izgradnje kapele njoj u čast, pa sve do današnje skrivenosti od pogleda i posve zaboravljenoga nekadašnjeg statusa *miraculosa*. Kapela je u jedva osamdeset godina bila sasvim

10. Sveti Ivan Zelina na jozefinskoj karti 1783. godine (izvor: *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Zagrebačka županija*, /ur. Mirko Valentić – Ivana Horbec – Ivana Jukić/, sv. I, 2009.)

Sveti Ivan Zelina on a Josephine map from 1783

napuštena te do danas ostala zapamćena tek podatkom u literaturi da je postojala, no rekonstrukcija izgubljenog izgleda i inventara svjedoči o njezinoj očiglednoj vrijednosti unutar naše baštine u kojoj nesumnjivo zaslužuje značajno mjesto. U potrazi za izgubljenom baštinom pronađeno je niz novih otkrića poput neuobičajenih ikonografskih tema, prvi put zastupljenih kompozicijskih rješenja te slojevitoga svetačkoga programa koji dokazuju da zelinska kapela prelazi okvire filijale udaljene od umjetničkih središta. U njoj su objedinjene posljednje postaje Križnoga puta, od scenografski režiranoga prizora Kalvarije na katu ulaznog trijema na pročelju do nastavka ključnih događaja unutar kapele s Oplakivanjem i Božjim grobom, čime se kapela Majke Božje Žalosne u Zelini ujedno ubraja u jedinstvene predstavnike sakralne arhitekture i umjetničkoga stvaralaštva 18. stoljeća na prostoru sjeverozapadne Hrvatske.

Bilješke

- 1 LELJA DOBRONIĆ, *Po starom Moravču*, Zagreb, 1979.; LELJA DOBRONIĆ, Zelina i Moravče u srednjem vijeku, u: *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini* (ur. Ante Gulin), Zagreb, 2003.; KRISTINA ZLOUŠIĆ, Povijesna jezgra Sv. Ivana Zeline, u: *Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini* (ur. Ante Gulin), Zagreb, 2003., 249–261; MIRELA SLUKAN ALTIĆ, Kartografski izvori za povijest Sv. Ivana Zeline: urbani razvoj i izgradnja Sv. Ivana Zeline od 16. do početka 20. stoljeća, u: *Sveti Ivan Zelina: povijest i kultura. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 30. studenoga i 1. prosinca 2006. u Sv. Ivanu Zelini* (ur. Ante Gulin), Zagreb – Sv. Ivan Zelina, 2010., 69–98. Vidi također ostale tekstove u navedenim zbornicima sa znanstvenih skupova održanih 2000. i 2006. godine.
- 2 ANĐELA HORVAT: In Monte Zelinensi. Pogled na Zelinu u 18. i početkom 19. stoljeća, *Kaj*, 7–8 (1971.), 7–10; STANKA DOMIN, Sakralna arhitektura na zelinskom području – vodič, *Kaj*, 7–8 (1971.), 107–117, 116–117; MLADEN HOUŠKA, Opći i povijesni podaci o župama, u: *Crkvena umjetnost i baština Sv. Ivana Zeline i okolice. Izložba Sv. Ivan Zelina, 18–26. lipnja 1994. g.*, Sveti Ivan Zelina, 1994., 5–6; MLADEN HOUŠKA – ROMANA MAČKOVIĆ, *Zelinski kraj kroz prošlost*, Sveti Ivan Zelina, 2007.; MLADEN HOUŠKA, *Zelinske crkve i kapele*, Muzej Sveti Ivan Zelina, 2015.; PETAR PUHMAJER, *Sveti Ivan Zelina. Župna crkva Sv. Ivana Krstitelja. Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2014.; PETAR PUHMAJER, Zelinska župna crkva sv. Ivana Krstitelja: povijest i izgradnja u kontekstu pluralizma stilova prve polovine 19. stoljeća, *Peristil*, 58 (2015.), 77–92.
- 3 DORIS BARIČEVIĆ, Claudius Kautz, kipar kamenog spomenika Bezgrešnog Začeca Marijina na Markovom trgu u Zagrebu, *Peristil*, 33 (1990.), 95–112; DORIS BARIČEVIĆ, Barokno kiparstvo sv. Ivana Zeline i okolice, u: *Crkvena umjetnost i baština Sv. Ivana Zeline i okolice. Izložba Sv. Ivan Zelina, 18–26. lipnja 1994. g.* (ur. Mladen Houška), Sveti Ivan Zelina, 1994., 11–12, 17–20; DORIS BARIČEVIĆ, Barokno kiparstvo Sv. Ivana Zeline i okolice, u: *Sv. Ivan Zelina. Osam stoljeća pisane povijesti i kulture* (ur. Mladen Houška), Sveti Ivan Zelina, 2000., 61–68; DORIS BARIČEVIĆ, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, 2008.
- 4 IRENA KRAŠEVAC, Neostilski oltari i skulptura u crkvama Zelinskog i Varaždinsko-topličkog dekanata, u: *Podno Grebengrada / Sub castro Greben. Zbornik radova* (ur. Anđelko Koščak), Zagreb, 2011., 107–109.
- 5 MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Sakralno slikarstvo, u: *Crkvena umjetnost i baština Sv. Ivana Zeline i okolice. Izložba Sv. Ivan Zelina, 18–26. lipnja 1994. g.* (ur. Mladen Houška), Sveti Ivan Zelina, 1994., 13–14, 20–21; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, Sakralno slikarstvo, u: *Sveti Ivan Zelina – Osam stoljeća pisane povijesti i kulture* (ur. Mladen Houška), Sveti Ivan Zelina, 2000., 68–73.
- 6 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 8; MLADEN HOUŠKA (bilj. 2, 1994.), 5; KRISTINA ZLOUŠIĆ (bilj. 1), 252; MIRELA SLUKAN ANTIĆ (bilj. 1), 79; MLADEN HOUŠKA (bilj. 2, 2015.), 21.
- 7 DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 1994.), 12, 17.
- 8 Vizualnim pregledom mogu se uočiti barem dva sloja, izvorni i naknadni preslik, no za konačno utvrđivanje postojanja polikromiranih slojeva nužno je provesti istražne konzervatorsko-restauratorske zahvate.
- 9 SANJA CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskog sabora i hrvatska likovna baština*, Zagreb, 2007., 99. Vidi također SANJA CVETNIĆ, Album sanctorum varaždinskih uršulinki problem predložaka i ikonografije, u: *300 godina uršulinki u Varaždinu* (ur.

Eduard Vargović – Klaudija Đuran), Zagreb – Varaždin, 2003., 326–329, i ondje navedenu literaturu.

10

Sanja Cvetnić spominje oltarna rješenja u Svetoj Klari (1778.), franjevačkoj crkvi na Kaptolu u Zagrebu (1720.) te grafiku u Varaždinu (1778.) i Senju (1780–1790.). SANJA CVETNIĆ (bilj. 9, 2003.), 326–329; SANJA CVETNIĆ (bilj. 9, 2007.), 99–103. Vidi također MIROSLAV KLEMM, *Album malih nabožnih sličica*, Varaždin, 1998.; MARIJA (MANA) MIRKOVIĆ, *Žalosna Gospa varaždinska, Marijin Trsat*, 1 (1989.), 3; MARIJA (MANA) MIRKOVIĆ, *Virgo Dolorosa apud franciscanos urbis Zagrabiæ, Marijin Trsat*, 2 (1989.), 3.

11

Srodni se primjeri pronalaze i u susjedstvu, primjerice u Mađarskoj gdje su sačuvane grafike iz 1740. i 1750. godine s istim motivom. Vidi ZOLTÁN SZILÁRDFY – GÁBOR TÜSKÉS – ILONA ÉVA KNAPP, *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*, Budapest, 1987., grafike pod brojevima 291, 293, 294, 295.

12

Sanja Cvetnić navodi drvenu skulpturu u Koritima na Mljetu te mramornu skulpturu (Antonio Vivarini, 1719.) u katedrali sv. Stošije u Zadru, a među ranijim primjerima u susjedstvu autorica spominje skulpturu (neznani autor, oko 1620.) na glavnom oltaru u crkvi Majke Božje Žalosne u Stični. SANJA CVETNIĆ (bilj. 9, 2003.), 327; SANJA CVETNIĆ (bilj. 9, 2007.), 100, te ondje navedena literatura.

13

RUDOLF HORVAT, *Kako su nekad živjeli hrvatski obrtnici?*, Zagreb, 1929., 114–116; ŽELJKO JIROUŠEK, *Dekoracija unutrašnjosti crkve Sv. Katarine u Zagrebu, Jutarnji list*, br. 8771, God. XXV, 28. lipnja 1936., 17–18; ŽELJKO JIROUŠEK, *Novi prilozi za povijest crkve sv. Katarine u Zagrebu*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1943.; ZLATKO HERKOV, *Građa za povijest umjetnosti. Iz spisa zagrebačkih isusovaca iz XVII stoljeća, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, 10 (1962.) 1/2, 62–80, 75; MIROSLAV VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, Zagreb, 1969., 470; ANĐELA HORVAT, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, u: Anđela Horvat – Radmila Matejčić – Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982., 3–385, 212, 228; ŽELJKO JIROUŠEK – MIROSLAV VANINO, *Izvori o isusovačkoj akademskoj crkvi svete Katarine u Zagrebu, Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, (10) 19 (1992./1993.), 1–161, 137; DORIS BARIČEVIĆ, *Varaždinski kipar Ivan Jakob Altenbach, Peristil*, 25 (1982.), 107–132; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 44–57; DORIS BARIČEVIĆ, *Kiparstvo*, u: Katarina Horvat-Levaj – Doris Baričević – Mirjana Repanić-Braun, *Akademski crkva sv. Katarine*, Zagreb, 2011., 135–202, 143–166; ALOJZ JEMBRIH, *Pogodbe na kajkavskom jeziku iz 17. stoljeća za izvođenje radova u isusovačkoj crkvi sv. Katarine na Griču, Kaj*, 51/3–4 (2018.), 19–34, 27–28. Prezime Altenbach pojavljuje se u drugoj polovini 17. stoljeća u matičnim knjigama u župama Waldshut, Bad Säcklingen i Laufenburg u današnjoj njemačkoj pokrajini Baden-Württemberg na jugozapadu Njemačke uz granicu sa Švicarskom, tako da možda u tom pravcu treba istraživati eventualno podrijetlo.

14

DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 13, 1982.), 124–125; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 56; MARTINA OŽANIĆ, *Colossus Marianus i javna kamena skulptura u Varaždinu u XVII. i XVIII. stoljeću*, u: *800 godina Slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* (ur. Miroslav Šicel – Slobodan Kaštela), Varaždin, 2009., 725–744, 731–732.

15

O kipu s oduševljenjem piše pavlinski kroničar Nikola Benger (1730.) u djelu *Regina martyrum innumeris gratiis Corusca, Dei Mater dolorosa, Maria, Crisiensis Urbis Urbs refugii, afflictorum locus Asylis & solatii sive Historica expositio Ortus, progressus et miraculorum Thaumaturgae statuæ B. M. Dolorosæ Crisii ad fluvium Corusca erectæ*, hvaleći da ju je isklešao Praksitel, a obojio Apel te detaljno opisuje događaje koji su prethodili izgradnji crkve. U prvo vrijeme nakon izgradnje pil je bio uklopljen u arhitekturu oltara koji je 1894. godine zamijenjen tirolskom proizvodnjom Ferdinanda Stuflessera, no 1942. godine taj je oltar uklonjen. Danas pil stoji samostalno ispod kupole, a oltar Svete Obitelji (1738.), koji je bio u lađi, postavljen je u apsidi svetišta. NIKOLA BENDER, *Kraljica Mučenika* [1730.], Križevci, 1996., 40–49; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 13, 1982.), 126; ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Crkva Majke Božje koruske*, u: *Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 1993., 183–184, 235; DORIS BARIČEVIĆ, *Kiparstvo i drvorezbarstvo*, u: *Umjetnička topografija Hrvatske. Križevci, grad i okolica* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 1993., 200–206, 205–206, 235; MARIJA MIRKOVIĆ, *Majka Božja žalosna u crkvi Marije Koruske*, u: Nikola Benger, *Kraljica mučenika* [1730.], Križevci, 1996., 111–117; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 56.

16

Doris Baričević dodaje: »Još 1891. g. vidio je I. Kukuljević intaktan pil s kompletnim natpisom i priopćio ga u svojim Nadpisima, ali ga je već zatekao u samoj crkvi.« DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 13, 1982.), 126. Ivan Kukuljević Sakcinski (1891.) bilježi: »Na oltaru sv. Magdalene u župnoj crkvi, za slikom iste svete na kamenom stupu, vrh kojega stoji kameniti kip žalostne majke božje [sic!].« IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Nadpisi sredovjekni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t. d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891., 46, br. 151.

17

DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 13, 1982.), 126; SANJA CVETNIĆ (bilj. 9, 2007.), 99–100; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 56.

18

»Za dva posljednja retka natpisa 'fieri fecerunt omnes quatuor' izlazi da su donatori postavili skupinu od četiri kipa, ali ne znamo kojih svetaca. To na žalost nije zapisao niti Kukuljević, jer već u njegovo vrijeme skupina više nije bila intaktna, nego su se dva kamena kipa nalazila u crkvi, a dva izvan nje. (...) Ne znamo smijemo li to predstaviti kao grupu kipova na stupovima oko centralnog lika žalosne Marije i povezanih zajedničkim natpisom, ili su ti kipovi bili međusobno nepovezano porazmješteni u ambijentu crkve. Od kamenih kipova koji se još i danas nalaze u župnoj crkvi u Gradecu, odnosno u nišama njezina pročelja, iz stilističkih razloga dolaze u obzir kao djela 17. stoljeća, uz žalosnu Mariju, samo dva kipa u nišama pročelja, sv. Lovro i Krist 'Ecce homo'. Kip ranjenog Krista uz stup za bičevanje desno pod korom djelo je kasnijeg 18. stoljeća. Oba kipa u nišama pročelja nose sve značajke kiparstva I. J. Altenbacha i očito su nastali istovremeno s kipom Žalosne Marije, oko godine 1678. po naružbi donatorskog para Agatić. Koji je bio četvrti kip, ne znamo.« DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 13, 1982.), 126–127.

19

Isto, 127.

20

DORIS BARIČEVIĆ, *Kiparstvo manirizma i baroka*, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094–1994.* (ur. Tugomir Lukšić – Ivanka Reberski), Zagreb, 1997., 301–340, 308; ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Kapela Majke Božje Žalosne (»Mater Dolorosa Veternicensis«)* (Veternica), u: *Umjetnička*

topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja (ur. Ivanka Reberski), Zagreb, 2008., 480; DORIS BARIČEVIĆ, Oltari, kipovi (Kapela Majke Božje Žalosne /»Mater Dolorosa Veternicensis«/, Veternica), u: *Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Zagreb, 2008., 44, 481; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 56.

21

Treba ovdje spomenuti i kameni polikromirani kip, nekadašnji pil, *Bogorodice od Sedam Žalosti* koji je danas smješten u pokloncu u središtu Jalžabeta, a koji neupitno govori Altenbachovim rječnikom. Premda je bliskog motiva, ipak pripada podvarijanti ove ikonografske teme sa samostalnom Marijinom figurom probodenom mačevima, stoga nije uvršten u ovu skupinu. Vidi: DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 56. Uz njega su postavljene drvorezbarene polikromirane skulpture sv. Petra i Pavla koje se mogu pripisati varaždinskom kiparu Ivanu Adamu Rosenbergeru (†Varaždin, 1758.).

22

Usp. DORIS BARIČEVIĆ, Oprema kapele. Oltari, kipovi (Kapela Majke Božje Žalosne, Trgovišće), u: *Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija* (ur. Ivanka Reberski), Zagreb, 2008., 214; DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 2008.), 55; DORIS BARIČEVIĆ, Kiparstvo manirizma i baroka – kipari i utjecaji, u: *Umjetnička topografija Hrvatske: Krapinsko-zagorska županija* (ur. Ivanka Reberski), Zagreb, 2008., 44; DORIS BARIČEVIĆ, Kamen i kipovi iz razdoblja baroka (Crkva Majke Božje Snježne, Belec), u: *Umjetnička topografija Hrvatske. Krapinsko-zagorska županija* (ur. Ivanka Reberski), Zagreb, 2008., 719.

23

Premda se župna crkva sv. Ivana Krstitelja u Zelini spominje »prvi put već 1200. godine (...) unutar posjeda Zeline zagrebačkog biskupa«, izvještaji kanonskih pohoda sačuvani su tek iz 18. stoljeća. LELJA DOBRONIĆ (bilj. 1), 17. Usp. također Nadbiskupijski arhiv Zagreb (dalje NAZg), Kanonske vizitacije (KV), Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina.

24

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 131/II, 1718., 363.

25

Usp. ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 8; MLADEN HOUŠKA (bilj. 2, 1994.), 5; KRISTINA ZLOUŠIĆ (bilj. 1), 252–253; MIRELA SLUKAN ALTIĆ (bilj. 1), 79.

26

U dosad objavljenoj literaturi 1720. godina ponavlja se kao godina izgradnje. Usp. *Ibidem*.

27

»Ova je kapela sagrađena na način postaje. Zidana je, a u njoj se nalazi veoma čudotvoran prikaz Blažene Djevice Marije Žalosne. Ima dobra vrata s dobrom bravom.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/II, 1718., 363. Prijevod: dr. sc. Šime Demo (i svi ostali prijevodi s latinskoga jezika).

28

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, 132/III, 1720., 23–24.

29

NIKOLA BENGER (bilj. 15), 36.

30

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župna Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1726., 464.

31

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1731., 8.

32

Kapela je već pri prvom spomenu prilikom pohoda 1718. godine imala »novi pozlaćeni srebrni kalež s pripadnim dodatcima, zatim misnicu od svile, odnosno materijala zvanog *capizzol*, u raznim bojama, novu albu od kupovne tkanine te ostalo što je nužno za misnu žrtvu i oltarnu opremu. Ima jedan novi misal i svjetiljku od žute mjedi.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/II, 1718., 363. Zatim 1720. godine: »Na oltaru ima dva mjedena svijećnjaka, tri oltarnika, zatim tablice: *Lavabo*, pa onu sa zadnjim evanđeljem, tj. Ivanovim, i treću na sredini, zvanu *Sacrum convivium*. Osim toga, kapela ima skupocjenu opremu, kao što su zlatni prsten i drugi nakit. Ispred oltara visi prikladna mjedena svjetiljka. Najveći dio svega toga za kapelu je nabavljeno nedavno. Od ruha ima misnicu u raznim bojama sa štolom i naručnikom, jednu albu s naglavnikom i pojasom, zatim jedan iznutra i izvana pozlaćeni srebrni kalež s pliticom, šest novih i lijepih velova u raznim bojama, dva tjelesnika, dva kaležnjaka, jedan novi misal s novim i ugarskim blagdanima. Bočno se uz oltar nalazi manja škrinjica za držanje milodara. Druga, veća škrinjica služi za držanje opreme; u njoj se nalazi ukupno dvadeset pokrivača i trideset stolnjaka. Sve je to nabavljeno nedavno.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1720., 24. Iz zapisa 1726. godine: »Ova kapela ima dvije nedavno nabavljene misnice: jednu bijele, a drugu zelene boje. Nadalje, dvije zastave, zvane pehi, od crvenoga damasta, s pripadnim pozlaćenim križevima. Zatim, dva stolnjaka protkana zlatom, drugih dvadesetak stolnjaka u osrednjem stanju, osam prekrivača, četiri vela za kaleže, dvije stolarski izrađene klupe, šest plahti i tri klecala.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1726., 464. Zapis iz 1729. godine: »Nabavljena je i jedna veoma krasna misnica od dvostrukoga damasta. Dno joj je bijelo, a ostatak plav s crvenim cvjetićima.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1729., 728. Iz 1735. godine: »(...) dobro obojeni predoltarnik i četiri dijelom pozlaćena, a dijelom posrebrna svijećnjaka. Isto tako, za glavni su oltar nabavljene neobojene kanonske tablice. Zatim, za istu su kapelu nabavljeni: novi misal s novim i ugarskim blagdanima te tri misnice: dvije ljubičaste boje od svile protkane cvjetnim uzorkom, a treća isto tako od svile, i to crvene, zvane damast, obrubljeni i okruženi zlatnim resama. Zatim, dvije albe od tanke kupovne tkanine s trima naglavnicima. Dva veća i dva manja oltarnika ili stolnjaka, od kupovne tkanine. Zatim, jedan u cijelosti pozlaćen kalež s bakrenom nogom i isto tako pozlaćenom srebrnom pliticom. Zatim, sedam pala i jedan veo plave boje.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1735., 219–220.

33

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1726., 464.

34

»Položaj, uresi, veličajnost, oprema i urednost ove kapele ostali su glede kiparskog rada, zidnih ornamenata i stolarskog rada onakvi kako stoji u opisu na foliju 464 prve knjige; jedino je svemu tome pridodana veoma lijepa i skladna inkrustacija [*incrustationes*] u raznim bojama, kao i boja na slikarijama te obilna i veoma elegantna pozlata, što sve potiče srca vjernika na osobitu revnost i pobožnost.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1731., 8.

- 35
»Cijeli je ovaj oltar [Bezgrješnog začeca] u stolarskom i kiparskom segmentu opisan u prethodnim vizitacijama, a elegantno je urešen slikarovom rukom, i to dijelom obojen plavom, zelenom, crvenom i mramornom bojom koje su dobro usklađene, a većim dijelom pozlaćen.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1735., 219.
- 36
»Glavni je oltar Djevice Žalosne, na čijoj je sredini kip Spasitelj koji leži u grobu, smješten između šest stupova i isto toliko kipova.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 134/V, 1761., 219.
- 37
Vidi MARTINA OŽANIĆ, *Atektonsko građeni oltari XVIII. stoljeća na području sjeverozapadne Hrvatske*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2017., 50, te literatura koja se tamo navodi.
- 38
Usp. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 2000. [1979.], 196–197., *sub voce* Božji grob [Anđelko Badurina]. U baštini sjeverozapadne Hrvatske ističe se na dasci naslikana scenografija za Božji grob (neznani majstor, 1692. godine) u župnoj crkvi Uznesenja Marijina u Kloštru Ivaniću, kao i primjeri u Podravini, poput župne crkve sv. Kuzme i Damjana u Kuzmincu, gdje je Anton Jožef Lerchinger oko 1778. godine oslikao zidove bočne kapele prizorima Kristove Muke ili pak u Legradu gdje se nalazi oltar sv. Križa te Božji grob (neznani kipar, druga polovina 18. stoljeća). Anđela Horvat (1982.) spominje i nekadašnje primjere u franjevačkoj crkvi u Kostajnici te u župnoj crkvi u Kutini. Usp. ANĐELA HORVAT (bilj. 13), 174, 327; MIRJANA REPANIĆ-BRAUN, *Sakralno slikarstvo u Kloštru Ivaniću i Ivanić Gradu*, u: *900 godina Ivanića* (ur. Božo Rudež), Ivanić Grad – Kloštar Ivanić – Križ, 1994., 82–89, 83–85.
- 39
Aram hanc exornant quatuor arbores, quorum nomina cipressus, oliva, palma et platanus (...). NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1726., 464.
- 40
Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 2000. [1979.], 209, 429–430, 477–478, 492, *sub voce* Čempres [Marijan Grgić], Maslina [Marijan Grgić], Palma [Emilijan Cevc], Platana [Marijan Grgić].
- 41
U Kamenici je riječ o stablima masline, palme, čempresa i cedra (simbol ljepote i dostojanstva). IVO PERVAN – MARIJA MIRKOVIĆ, *Ivan Krstitelj Ranger*, Zagreb, 2004., 16.
- 42
GENOVEVA NITZ, *Marianische Pflanzensymbolik, u: Maria allerorten: Die Muttergottes mit dem geneigten Haupt. 1699–1999. Das Gnadenbild der Ursulinen zu Landshut – Altbayerische Marienfrömmigkeit im 18. Jahrhundert*, Landshut, 1999., 197–206, 197–198.
- 43
Marijini simboli su: ljiljan, toranj Davidov, ograđeni vrt, zapečaćeno vrelo, zdenac žive vode, kula bjelokosna. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 2000. [1979.], 492, *sub voce* Pjesma nad pjesmama [Branko Fučić].
- 44
NAOË KUKITA YOSHIKAWA, *The Virgin in the Hortus conclusus: Healing the Body and Healing the Soul*, *Medieval Feminist Forum*, 1 (2015.), 11–32.
- 45
MAŁGORZATA BIŁOZÓR-SALWA, *The monogram of the Virgin Mary (1605) by Jan Ziarnko as Maria de Medici's watchword*, *Polish emblems*, 1 (2016.), dostupno na: <http://polishemblems.uw.edu.pl/index.php/en/23-news-uk/43-news-text-2> (25. 5. 2021.).
- 46
MIRJANA REPANIĆ-BRAUN (bilj. 5, 1994.), 20.
- 47
ĐURĐICA CVITANOVIĆ, *Neka nova otkrića o pavlinskom slikarstvu*, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 3 (1971.), 3–14, 6, 10–11.
- 48
RENATE JÜRGENS, *Die Entwicklung des Barockaltars in Rom*, doktorska disertacija, Hamburg, 1956., 160–172; FELIX ACKERMANN, *Die Altäre des Gian Lorenzo Bernini: Das barocke Altarensemble im Spannungsfeld zwischen Tradition und Innovation*, Petersberg, 2007., 116; MARTINA OŽANIĆ (bilj. 37), 64, 76.
- 49
FELIX ACKERMANN (bilj. 48), 131.
- 50
»Motiv slike u ovalnom okviru na sredini atike, poznat i omiljen još u 17. st., a nerijedak i na našim oltarima prve polovine 18. st., uzdignut je na Weinachtovim oltarima do posebne dekorativne vrijednosti pomoću velikih anđela koji uspravno lebde sa svake strane okvira pridržavajući ga jednom rukom kao da ga nose u visinu, dok pokretnom druge ruke i nagibom glave upozoravaju na sadržaj slike. Ovaj je motiv bio jedan od najznačajnijih Weinachtovih doprinosa razvoju baroknog retabla 18. st. u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i našao je kao specifična invencija ovog majstora primjenu i u ostalim njegovim radovima.« DORIS BARIČEVIĆ, *Josephus Weinacht, Sculptor Zagrabiensis*, *Rad JAZU*, 381 (1978.), 73–94, 79.
- 51
Slika je 1735. godine zamijenjena novo nabavljenom slikom *Svete Ane* na platnu »u pozlaćenom kiparskim radom obrađenom okviru, ukrašenom dijelom pozlaćenim, a dijelom u zeleno obojenim ukrasima koji oponašaju cvjetne forme«. NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1735., 219.
- 52
Prema dosadašnjim istraživanjima, moguće najraniji primjer je kameni polikromirani kip koji je stajao na južnom mostu u Varaždinu, a koji je ujedno jedino dokumentirano djelo kipara Ivana Adama Rosenbergera (†Varaždin, 1758.).
- 53
SANJA CVETNIĆ (bilj. 9, 2007.), 215., SANJA CVETNIĆ, *Habsburški politički utjecaji i ikonografija sv. Ivana Nepomuka u Hrvatskoj*, u: *Hagiologija: kultovi u kontekstu* (ur. Ana Marinković – Trpimir Vedriš), Zagreb, 2008., 161–167.
- 54
DUBRAVKA BOTICA, *Oživljeni kult svetih ugarskih kraljeva. Nastavak tradicije i novo čitanje u razdoblju baroka*, u: *Ars et Virtus. Hrvatska – Mađarska: 800 godina zajedničke kulturne baštine* (ur. Marina Bagarić – Dragan Damjanović – Iva Sudec Andreis – Petra Vugrinec), Zagreb – Budimpešta, 2020., 170–181, 171–172: »Upravo će kult utemeljitelja biskupije i svetog kralja

koji je preuzeo krunu hrvatskog kraljevstva od svoje sestre Jelene, udovice kralja Dmitra Zvonimira, biti u središtu pozornosti za-grebačkoga kulturnog kruga, oformljenog na Kaptolu krajem 17. stoljeća [...].« *Ibidem*, 174. Vrijedi ovdje spomenuti da je uz župnu crkvu stajao i pil sv. Ladislava. ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 8.

55

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1720., 2.

56

ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 9.

57

DORIS BARIČEVIĆ (bilj. 3, 1990.), 108.

58

»Paus iz kanonske vizitacije obavljene godine 1735. opisuje ta-kvog jednog anđela (...) U tom se opisu radi o anđelu čuvaru na novom oltaru Uzašašća Kristova u župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja u Zelini.« *Ibidem*, 108–109. Kip se prethodno nalazio na pokloncu u Šalovcu, no 2019. godine obnovljen je i vraćen u župnu crkvu sv. Ivana Krstitelja u Zelini.

59

U kapeli se prilikom kanonskog pohoda 1744. godine opisuje da kapela ima »veoma elegantne oltare i propovjedaonicu«, što je prvi i jedini spomen propovjedaonice. NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1744., 189.

60

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1729., 728.

61

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1731., 8.

62

»Zidana je. Ima kor s vanjske strane i oltar postavljen na pročelje na kor, tako da narod koji boravi na sajmu može slušati misu.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1748., 46.

63

»Godine Gospodnje 1731., dana 20. prosinca, brižljivi je Ivan Vučković podnio izvještaj za rečenu kapelu. Oduzeo je troškove za kapelu, posebice za pozlatu glavnog oltara i drugi oltar u gornjem trijemu te njegov tabulat, kao i neke druge nabavke...« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1731., 9.

64

»Zatim, na gornjem dijelu iznad crkvenih vrata, na mjestu do kojega vode stepenice, nalazi se nadsvođeni oltar Presvetoga Križa u obliku Kalvarije; prostor oko njega poduprt je okruglim kamenim stupovima.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1738., 92.

65

Usp. KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna arhitektura*, Zagreb, 2015., 83.

66

Oko župne crkve izgrađen je »između 1735. i 1738. zidani tri-jem, cinktor, s kamenim stupovima kružnog presjeka.« PETAR PUHMAJER (bilj. 2, 2015.), 79. Trijem uz kapelu Uznesenja BDM spominje se u protokolu kanonskog pohoda 1720. godine: »Ima u cijelosti zidani trijem s novim još neoslikanim tabulatom stolarske izrade; taj se tabulat izdiže na stupovima od lomljenoga

kamena.« NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 132/III, 1720., 22.

67

Crkvu je 1722. godine dao podići princ Eugen Savojski u spomen pobjede nad Osmanlijama. ANĐELA HORVAT (bilj. 13), 35. Zlatko Uzelac (2004.) iznosi mišljenje da je crkva u Topolju »po-sve nedvojbeno još jedno zanemareno djelo Johanna Lucasa von Hildebrandta u Hrvatskoj.« ZLATKO UZELAC, *Tvrđavska crkva sv. Ane Johanna Lucasa von Hildebrandta u Slavonskom Brodu, Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 28 (2004.), 188–207, 200. Katarina Horvat-Levaj (2009.) smatra da »budući da je dvorski arhitekt princa Eugena Savojskog bio Johann Lucas von Hilde-brandt (1668. – 1745.), (...) i ova se crkva (...) može dovesti u vezu s djelovanjem tog tada vodećega austrijskog arhitekta...« KATARINA HORVAT-LEVAJ, *Barokna sakralna arhitektura – tragom Eugenove crkve*, u: *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela eu-ropske civilizacije. Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 27. travnja – 2. kolovoza 2009.* (ur. Vesna Kusin – Branka Šulc), Zagreb, 2009., sv. 2., 335–347, 337. Usp. također KATARINA HORVAT-LEVAJ (bilj. 65), 191–192. Margareta Turkalj Podmanicki (2018.), međutim, spominje da je dvoetažni portik naknadno dozidan, i to moguće sredinom 19. stoljeća. MARGARETA TURKALJ PODMANICKI, *Barokna sakralna arhitektura Đakovačko-osječke nadbiskupije*, Zagreb, 2018., 260.

68

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1731., 8. Također, 1761. godine: »Na njemu se u vrijeme većeg okupljanja ljudi i sajma govori misa, koju sav narod što se nalazi na trgu može veoma zgodno slušati.« NAZg, KV, Arhida-konat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 134/V, 1761., 113.

69

MIROSLAV VANINO (bilj. 13), 486–508; TOMISLAV PRE-MERL, *Križni put na Sv. Ksaveru u Zagrebu, Kaj*, 4–5 (1994.), 105–109; JASMINA SIROVEC – DRAGICA BAREŠIĆ, *Perivoj samostanskoga sklopa sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu, Prostor*, 2, Vol. 13. (2005.), 159–173.

70

PAŠKAL CVEKAN, *Požeški Franjevci i njihovo djelovanje*, Sla-vonska Požega, 1983., 148–149.

71

SANDRA MARIA RUST, *Johann Georg Stengg*, doktorska diser-tacija, Universität Wien, Wien, 2009., 52–76.

72

Ibidem, 54.

73

Srodne primjere dvoetažnih pročelja Sandra Maria Rust (2009.) prepoznaje na talijanskim primjerima iz 17. stoljeća, no bez na-vođenja primjera. SANDRA MARIA RUST (bilj. 71), 67.

74

DEREK A. R. MOORE, Carlo Borromeo, Milan and Sacri Monti, *Zodiac*, 9 (1993.), 12–51, 32. Osim Kristova života te Marijanskih ciklusa, autor također opisuje primjere Sacro Monte u Orti koji je prikazao život sv. Franje Asiškoga serijom dvadeset kapela te Sacro Monte u Aroni koji jedini uprizoruje život i čuda »suvremene osobe« – Karla Boromejskoga.

75

Ibidem, 36.

76

URSULA BROSETTE, *Die Inszenierung des Sakralen: Das the-atralische Raum- und Ausstattungsprogramm süddeutscher Ba-*

rockkirchen in seinem liturgischen und zeremoniellen Kontext, Weimar, 2002., 294–295.

77

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1738., 92.

78

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1748., 46.

79

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 134/V, 1754., 8.

80

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 137/VII, 1795., 2.

81

»Godine 1783. u sklopu prve sustavne jozefinske topografske izmjere Habsburške Monarhije (...), nastaje i topografska karta građanske Hrvatske (tzv. Provincijal) na čijem je listu broj 29 prikazan i zelinski kraj,« što je »do sada najstariji pronađeni kartografski izvor koji omogućuje iscrpan uvid u izgled i strukturu Sv. Ivana Zeline.« MIRELA SLUKAN ALTIĆ (bilj. 1), 78. Uz topografsku izmjeru stoji zapis: »U selu Sv. Ivanu nalazi se čvrsto građena crkva s isto takvim postojanim opasanjem, kapelom i župnom kućom. Te su tri zgrade sasvim blizu, na okupu.«, *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća: Zagrebačka županija* (ur. Mirko Valentić – Ivana Horbec – Ivana Jukić), sv. I, 2009., 327–328.

82

Na toj su karti označene dvije crkve, župna crkva sv. Ivana Krstitelja i, po svemu sudeći, kapela BDM Žalosne. Treća kapela

Uznesenja Marijina na zelinskom trgu nije bila označena najvjerojatnije zato jer tada više nije bila sačuvana, s obzirom na to da se posljednji put spominje u izvještaju 1744. godine kada vizitator napominje da su joj zidovi oštećeni. NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1744., 183.

83

MIRELA SLUKAN ALTIĆ (bilj. 1), 82–88.

84

MLADEN HOUŠKA – JANKO PAŽIĆ – STJEPAN DRAGIJA – JADRANKA HOUŠKA, *Zelinska kronika*, Sveti Ivan Zelina, 1994., 107; KRISTINA ZLOUŠIĆ (bilj. 1), 253; MLADEN HOUŠKA – ROMANA MAČKOVIĆ (bilj. 2), 122; MIRELA SLUKAN ALTIĆ (bilj. 1), 83.

85

NAZg, KV, Arhidakonat Kalnik, Župa Gornja Zelina, Protokol 133/IV, 1735., 216. Detaljnijih opisa nema, no moguće je i samo uklonjena slika dotadašnje zaštitnice sv. Barbare, a arhitektura oltara zadržana.

86

Spomenica – kronika župe Sv. Ivan Zelina, 1995., 18.

87

Ovdje je vjerojatno riječ o oltarima nabavljenima nakon požara 1828. godine u kojem je stradala župna crkva, s obzirom da zapisnik kanonskoga pohoda 1841. godine bilježi da su »oltari uništeni«, a da je poslije »sve nanovo podignuto«. PETAR PUHMAJER (bilj. 2), 80–81.

88

IRENA KRAŠEVAC (bilj. 4), 109–110; *Spomenica – kronika župe Sv. Ivan Zelina*, 1995., 18.

Summary

Martina Ožanić

Statue of Our Lady of Compassion from the Former Chapel of Our Lady of Sorrows in Sveti Ivan Zelina – A Reconstruction of the Original Context

Based on the archival sources, this paper brings a number of new insights about the long-destroyed chapel of Our Lady of Sorrows in Sveti Ivan Zelina and its inventory, which have here for the first time been thoroughly researched, reconstructed, and evaluated in the context of heritage of north-western Croatia and the neighbouring regions. The Zelina parish church of St John the Baptist today houses a stone polychrome statue of Our Lady of Compassion, probably made in the late 17th century and artistically analogous with a group of stone statues with the same iconographic motif attributed to Ivan Jakob Altenbach. The formal departures and visible differences in details indicate that the Zelina statue, however, is the work of another, anonymous master who imitated Altenbach or perhaps was active in his workshop. Originally, the statue must have stood at the top of a column, but the growth in prestige and miracles of Our Lady of Sorrows prompted the construction of a chapel in

her honour in 1718, moreover “in the manner of a station,” as recorded by a canonical visitation report. The statue of Our Lady of Compassion was positioned in the gable of the high altar, which, in addition to the unusual central iconographic motif of the Holy Sepulchre, stands out with its unconventional composition featuring four trees (olive, cypress, plane tree, and palm tree), unparalleled in the 18th-century altar production of north-western Croatia. Apart from the stone statue, the only remaining evidence of the former furnishing of the chapel is the preserved painting of *The Three Magi* in the format of an upright oval from 1726, which the author has discovered to have stood in the gable of the side altar dedicated to the Guardian Angel. The report describes it as being carried by angels, which is reminiscent of the famous innovation of Gian Lorenzo Bernini installed in 1658-1661 on the high altar of the church of San Tommaso da Villanova in Castel Gandolfo. This paper pays special attention to the

genesis of this motif, and by contextualizing it in space and time, it has been noticed that the composition in Zelina, according to the data available so far, is among the earliest quotations of Bernini's achievement in the altars of north-western Croatia. On the identically built side altar dedicated to the Immaculate Conception, a painting of *St John of Nepomuk* is mentioned in 1726, which can be considered among the earliest evidence of this saint's cult, particularly promoted by the Habsburg Monarchy, in north-western Croatia.

The central statue of the Immaculate Conception on that altar was sided by representatives of the state authorities, a statue of St Stephen, as well as the ecclesiastical ones, St Ladislav as the founder of the Zagreb Bishopric. The layered iconographic program of the chapel was designed in accordance with the contemporary efforts of the post-Tridentine renewal of the Catholic Church, the Diocese of Zagreb, and the Habsburg Monarchy, which indicates informed clients. Although the written sources do not explicitly state their names, they may have included the patrons of the parish church, particularly the bishops of Zagreb and the noble families of Keglević and Patačić. Furthermore, a two-storey entrance porch vaulted on both levels and with stairs "curving like a snail's house" was built in 1729 at the front façade, while on the upper floor an altar with the Crucifixion motif was erected in 1731. In this way, a sort of permanent, elabo-

rate open-air stage was created with the aim of encouraging reflection on the Passion of Jesus, which can be linked to the tradition of building the Calvary. Thus, the chapel united the last stations of the Way of the Cross, which together with the architectural design of the front façade with a two-storey entrance porch is a unique example in north-western Croatia. It is not documented when the chapel was demolished, but it was out of use as early as 1795 and, in addition to neglect, its fate was probably sealed by the large fire that engulfed Zelina in 1842. The statue of Our Lady of Compassion has meanwhile been moved to the sacristy of the parish church, thus making a path from public worship at the beginning to its hidden abode today, with its former miracle-working character completely forgotten, while the chapel is remembered only through information in scholarly literature. Its unusual iconography and composition, here applied for the first time, stand out as unique examples of artistic creativity in the wider area of 18th-century north-western Croatia. This paper brings a reconstruction of the lost appearance of the chapel and the inventory that testifies to its value within our heritage, in which it undoubtedly deserves a prominent place.

Keywords: Sveti Ivan Zelina, chapel of Our Lady of Sorrows, column of Our Lady of Compassion, Ivan Jakob Altenbach, angels supporting an oval painting, two-level entrance porch, Calvary, tree motif, 18th century